

БАЙГАЛИЙН БАЯЛАГ БА УЛС ТӨР

Ч.ӨЛЗИЙСАЙХАН

МУИС-ийн Улс төр судлалын тэнхимийн багш дэд профессор

Ц.ӨЛЗИЙЖАРГАЛ

Улс төр судлалын магистр

Хураангуй: 1990 оны ардчилсан хувьсгалаар зах зээлийн эдийн засаг, ардчилсан улс төрийн тогтолцоо бүх зүйлийг зохицуулж бүх нийтээрээ аж жаргалтай, сэтгэл хангалуун амьдарна гэсэн итгэл найдвар тээж шинэ нийгмийн харилцаанд улс нийтээрээ шилжин орсон. Харин түүнээс хойшхи 26 жилийн түүх бол зах зээлийн эдийн засаг, ардчилсан засаглал, газар доохи асар их байгалийн баялаг бол ухаалаг төрийн бодлогогүйгээр ард нийтийн сайхан амьдралыг бий болгож чадахгүй юм байна гэдгийг нэгэнт ойлгуулж өглөө. Иймээс эдгээр харилцааг хэрхэн зохицуулах нь оновчтой вэ гэдэг талаар судлаачид нэгэнт анхаарлаа хандуулж эхэлжээ. Энэ эрэл хайгуулд хувь нэмрээ оруулахаар энэхүү өгүүллийг бичлээ.

Түлхүүр үг: Байгалийн баялаг, баялагийн хараал, улс төрийн намын амлалт, эх орны хишиг, иргэдийн хүлээлт

Abstract: Due to democratic revolution in 1990, the whole country transferred into new social relations with a great hope that market economy and democratic political relations could regulate everything and the nation can play a happy wealthy life. However, the history of 26 years since then made us conscious that only market economy, democratic governance and underground wealth can create healthy and wealthy life without smart state policy.

Байгалийн баялгийн арвин их нөөцтэй улсуудын өнөөгийн байдал

Дэлхийн улс орнуудын хөгжлийн түүх өөр өөрийн өвөрмөц онцлогтой. Хөгжил дэвшил, дэлхийн улс орнуудын хувьд үнэлж цэгнэгдэх байдал нь ч хөгжлийн түвшин, хүний эрхийн байдал, улс орны хүч чадлаас хамааран өөр өөр байна. Харин судлаачид төдийгүй, жирийн иргэдийн дунд ч бүс нутгуудын талаар төстэй ойлголтууд бий болох хандлагатай байна. Тухайлбал, Япон, Өмнөд Солонгос, Тайвань, Сингапур, Хонгонг гэх мэт азийн улс орнууд байгалийн баялаг багатай ч хүний нөөц, технологийн дэвшил дээрээ тулгуурлан эрчимтэй хөгжиж байгаа бүс нутаг бол Арабын хойгийн болон Нордикийн бүс нутгийн улсууд нефтийн их баялагаа зөв захиран зарцуулсан тул нийгмийн халамжийн бодлогыг амжилттай явуулж дэлхийд хөгжил болон баян чинээлэг амьдралын түүхээрээ гайхагдаж байгаа улс орнууд, Европын улс орнууд аж үйлдвэржилтийн үеэс эхлэн дэлхийн улс орнуудад тэргүүлэх байр суурь эзэлсээр байгаа орнууд, Африк тивийн улс орнууд бол байгалийн асар их баялагтай ч нийгмийн хөгжил дорой, иргэний дайн самуун ихтэй, өвчин зовлон, ядуурлаасаа гарч чадахгүй зовж байгаа ард түмэн гэх мэт нийтлэг төрхүүдийг тоймлон зурж болно. Газрын тос, алмаз, эрдэс түүхий эд зэрэг анхдагч бүтээгдэхүүний томоохон экспортогч орнуудын эдийн засгийн өсөлт нь ихэнх тохиолдолд бусад орнуудынхаас хоцорч явдаг байна. Энэ үзэгдлийг “баялгийн хараал, баялгийн гай” гэж нэрлэжээ.

Энэ хараал нь ямар үр дагаварт хүргэх вэ?

Байгалийн баялаг ихтэй боловч энэхүү баялагаа хэрхэн зарцуулах талаар хяналтын механизм муутай улс орнуудад үдэсний аюулгүй байдлаа хангах чадамж султай, нийгэм нь цөөн тооны баячууд болон нийгмийн дийлэнх ядуучууд гэсэн ялгаварал гарахад хүргэжээ. Энэ нь ард иргэд, төр засаг, хөрөнгө оруулагчдын хооронд үл итгэх байдал, ашиг сонирхлын зөрчлийг бий болгож байна. Байгалийн баялагаас үүдэлтэй зөрчил мөргөлдөөн дэлхий дээр нилээд их гарч байна. Тухайлбал, сүүлийн үед дэлхийн улс орнуудад гарсан 17 зөрчлийн 7 нь Африкийн улс орнуудад гарчээ.

Байгалийн баялагтай холбоотой зөрчил мөргөлдөөнүүд нь эргэн сэргээгдэхүй байгалийн баялгын зарцуулалт, бараа бүтээгдхүүний үнийн өсөлт, хэрэглэгч орон болон нийлүүлэгч орны хөгжлийн зөрүү илт ажиглагдах болсон нь эдийн засгийн бодлогын үр өгөөжийн талаар эргэлзээтэй байдал, сэтгэл дундуур байдлыг бий болгож байгаа, зарим улс орнуудад худалдааны эмзэг байдал бий болгож, улс орныг хамарсан эдийн засгийн хямралын нэг чухал хүчин зүйл болж байгаа зэрэг уламжлалт бус зөрчлүүдийг бий болгож өрсөлдөөн, мөргөлдөөнд хүргэх нь цөөнгүй байна.

2035 он гэхэд Азийн эрчим хүчний хэрэглээ 2, нефтийн хэрэглээ 2, байгалийн хийн хэрэглээ 3 дахин, нүүрсний хэрэглээ 81 хувиар өсөх тооцоо гарчээ¹. Хүн амын нягтаршил ихтэй Ази тивийн хамгийн их тулгамдсан асуудал бол түүхий эд, эрчим хүчний асуудал болж байна. Байгалийн баялгийн нөөцийн өнөөгийн төлөв байдлыг ажиглавал, Ази тив тэр дундаа Зүүн Хойд азийн бүс нутгийн байгалийн хий, газрын тосны

¹ “Байгалийн баялагийг ашиглахад үндэсний аюулгүй байдлыг тооцох нь” Цаг төр.мн. УБ., 2013. 11. 13

гол нөөц, нийлүүлэгч нь энэ төрлийн түүхий эдээр хамгийн баялаг улсууд болох Оросын Холбооны Улс, Монгол Улс болох нь эргэлзээгүй байна.

Монгол Улсын хувьд эрдэс баялгийн салбар эрочимтэй хөгжиж байгаа боловч энэ талаар төрөөс баримталж байгаа бодлогод сэтгэл дундуур байгаа байдал нэн их байгаа бөгөөд энэхүү бодлогыг Монгол Улсын үндэсний ашиг сонирхолд нийцүүлэх, үндэсний ашиг сонирхлыг гадаадын хөрөнгө оруулагчдын ашиг сонирхолтой “хоёр тал хоёулаа хожих” гэсэн зарчимд нийцүүлэх замаар харилцан итгэлцсэн хамтын тогтвортой ажиллагааг бий болгох нь юу юунаас илүү чухал байна.

Байгалийн баялгийг дагадаг хараал зүхлийн гол аюул бол ашигт малтмалын түрээс ардчилалд гажуудал үүсгэдэг явдал юм². Өнөөгийн монголын улс төрийн эдийн засгийн харилцан хамааралын байдал, ард түмний дуу хоолой, ашиг сонирхол энэ чиглэлийн төрийн бодлогод тусгагдаж байгаа байдал зэргийг тунгаан үзвэл үнэхээр ардчилал гажуудалд орсон, үүнийг засах хойшлуулашгүй шаардлага байгааг харуулж байна.

Байгалийн баялаг ба улс төр

Сүүлийн үеийн мэдээллийн хэрэгсэлүүд, судалгаа шинжилгээний ажлуудад шинжилгээ хийж үзвэл хэдэн жилийн өмнө байгаагүй олигархижсан төр, улс төрийн намуудын бэлэн мөнгөний амлалт, баялгийн хараал, гадныхантай хуйвалдсан эрх баригчид гэх мэт ойлголтууд ихээхэн гарах болжээ.

“Монгол Улсад газар, түүний хэвлий, ой, ус, амьтан, ургамал болон байгалийн бусад баялаг гагцхүү ард түмний мэдэл, төрийн хамгаалалтад байна” хэмээн үндсэн хуулиндаа заасан. Энэ хуулийн заалт бол байгалийн баялаг бол ард түмний эрх ашигт зориулагдах ёстой болохыг хоёргүй утгаар заасан байгаа билээ. Өөрөөр хэлбэл, байгалийн баялаг бол олсон хүний өмч биш харин хэн ч олж илрүүлсэн байсан гэсэн өмчлөгч нь нэгэнт урьдаас тодорхой заагдсан байгаа билээ. Олон зуун жилийн турш ард түмэн хойч үедээ өвлүүлж хадгалж ирсэн байгалийн баялгийг нийт ард түмэнд биш харин цөөхөн хэдэн эрх мэдэлд байгаа хүмүүсийн тусын тулд зориулж байгаа нь улс оронд баян ядуугийн ялгаа, орлогын зөрүүтэй байдлыг урьд хожид байгаагүй хэмжээгээр ихэсгэж, үүний улмаас зүй ёсоор эзэмших ёстой баялгаасаа хүнийсгэгдсэн нийгмийн дийлэнхи олонхийн эсэргүүцлийг нэмэгдүүлж, ингэснээр нийгмийн зөрчил тэмцэл, бослого самууны учир шалтгаан болж улс орны хэдэн арван жилийн хийж бүтээсэн бүтээн байгуулалт, хөгжлийн үр дүнг устган үгүй хийхэд хүргэж байгаа болохыг улс орнуудын түүх бэлхэнээ гэрчилж байна.

Монгол Улс газрын доорхи баялгаараа дэлхийд тэргүүлэх орнуудын нэг болжээ. Гэтэл энэ их баялгийг цөөн хэдэн компаниуд уралдан экспортлосоор зөвхөн өөрсдөө асар их баялаг бий болгож байгаа боловч энэ их баялгийг ашигласны үр шим ард олны амьдарлыг дээшлүүлэхэд дорвитой хувь нэмэр оруулж чадахгүй байна.

Өөрөөр хэлбэл, дэлхийн зах зээл дээр өсөн нэмэгдэж байгаа байгалийн баялгийн эрэлтийг даган байгалийн баялгийн үнэ өсч, энэ нь Монгол улсын эдийн засагт таатай байдлыг бий болгож байгаа мэт боловч нийгэмд сөрөг байдлыг бий болгосоор байна. Тухайбал: төрийн эрх мэдлийг гартаа авсан улс төрийн намууд мөрийн хөтөлбөртөө худал амлалт оруулж “Эх орны хишиг”, “эрдэнийн хувь” гэх мэт нийт ард түмний дунд эрдэс баялагийн орлогын хүлээлтийг үүсгэж байна.

Амлалт, ниймийн хүлээлт хоёрын хоорондхи зөрүү улам ихсэхийн хэрээр зөрчил нэмэгдэж иргэд, нийгмийн бухимдал нэмэгдэж байна.

Монгол улс ардчиллын 25 жилийн хугацаанд хавтгайрсан халамжийн орон болж хүүхдийн 10000, 20000 төгрөг, залуу гэр бүл 500000 төгрөг, оюутны 70000 төгрөг, “Эх орны хишиг” нэг сая төгрөг зэрэг сонгуулийн амлалтуудыг улс төрийн намууд тооцоо судалгаагүй амлаж, хэрэгжүүлснээр эдийн засагт ихээхэн дарамт үүссэн. Улс төрийн намууд төр, засгийн эрхийг гартаа авахын тулд халамжид дуртай ард түмнээ сонгуулиар ашиглаж байгалийн баялгийн орлого болох бэлэн мөнгө амласнаас Монгол улс халамжийн орон болоод байна. Үүнийг дараах улс төрийн намуудын сонгуулийн мөрийн хөтөлбөр дэх амлалтуудад зарцуулсан мөнгөн дүнгээс харж болох юм. (Хүснэгт 1-ээс харна уу)

№	Сонгуулийн амлалтын нэр	Нам	Он	Хэрэгжүүлсэн он	Төсөв	Зарцуулсан мөнгө	Гарсан үр дүн
1	Х ү ү д и й н мөнгө	Ардчил-сан нам	2004 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрийн гол уриа	2005 оноос хэрэгжсэн.	1 сая 450,000 хүүхдэд төсөвлөсөн боловч 954 мянган хүүхэд авсан.	120 тэрбум төгрөг*4 жил=480 тэрбум төгрөг	
2	Залуу гэр бүлийн 500,000 төгрөг	МАХН	2004 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрийн гол уриа	2006 оноос хэрэгжсэн.	15,000 гэр бүл гэрлэлтээ батлуулж байсан бол 30,000 гэр бүл гэрлэлтээ баталгаажуулсан.	15 тэрбум төгрөг*3 жил= 45 тэрбум төгрөг	Жилд 1500 гаруй гэр бүл гэр бүлээ цуцлуулдаг байсан бол энэ тоо 4000 -д хүрсэн байна.

² Пол Коллиер. “Адагт үлдсэн тэрбум” УБ., 2009, хуудас 55-р талд

3	Эх орны хишиг	МАХН, АН	2009 оны 6 сарын 24-нд хамтран ажиллах гэрээний 5-д “Стратегийн болон томоохон орд газруудаас олсон орлогоос 1,5 саяас доошгүй төгрөгийн хэмжээгээр Монгол улсын иргэн бүрт хүртээнэ” гэж заасан.	2010 оны 2 сараас эхлэн олгосон.	2,9 сая иргэнд 500,000 төгрөг буюу 1,4 их наяд төгрөг олгохоор болсон.	2011 онд 133,000 оюутны сургалтын төлбөрт 66,9 тэрбум төгрөг, 2012 онд 144,000 оюутны сургалтын төлбөрт 71 тэрбум төгрөг, 2013 онд Эх орны хишигийг бэлэн мөнгө хэлбэрээр 2,9 сая иргэнд 1,4 их наяд төгрөгийг олгосон байна.
---	---------------	----------	---	----------------------------------	--	---

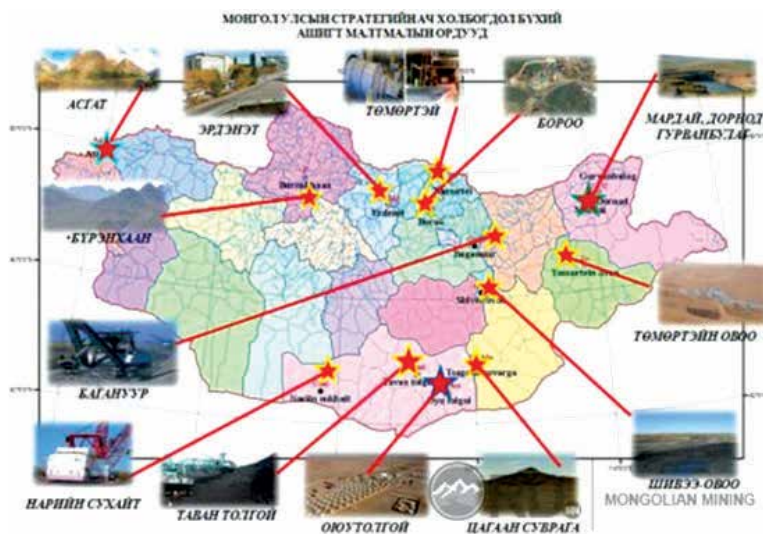
Эх сурвалж: “Хулгайчгүй Монгол хөдөлгөөн” <http://www.myf.mn>

Монгол Улсад уул уурхайн салбарыг хөгжүүлэх чиглэлээр эрдэс баялгийн салбарын эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох зорилгоор Ардчилсан нам, Иргэний Зориг Ногоон нам, МАХН-МҮАН-ын “Шударга ёс” эвсэл хамтран Монгол улсын засгийн газрын 2012-2016 онд Хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны хөтөлбөр боловсруулан гаргажээ. Үүнд:

- ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл олгоход тухайн орон нутгийн иргэдийн оролцоог хангах;
- ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийг Засгийн газрын шийдвэрт үндэслэн олгодог болгох;
- аж ахуйн нэгж, хуулийн этгээдэд олгох ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрлийн тоонд тодорхой хязгаарлалт тавих;
- ашигт малтмалын хайгуулын тусгай зөвшөөрлийг орон нутгийн саналд тулгуурлан зөвхөн төрөөс тогтоосон нутаг дэвсгэрт олгодог болгох;
- улсын төсвийн хөрөнгөөр хайгуул хийгдсэн стратегийн ордууд дээр байгуулагдах компанийн 51-ээс доошгүй хувийг Монголын тал эзэмших;
- стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордын жагсаалтыг шинэчлэн, томоохон орд газруудыг эдийн засгийн эргэлтэд оруулахыг эрчимжүүлэх. Стратегийн ач холбогдол бүхий ордын төрийн эзэмшлийг нэгтгэн, корпорацийн зохион байгуулалтад оруулж, Хүний хөгжил сангийн тухай хуулийн дагуу иргэдэд давуу эрхийн хувьцаа олгоно... гэж заажээ.

Уул уурхайн салбараас эдийн засгийн хамаарах хамаарлыг бууруулах, урт хугацааны тогтвортой хөгжлийг хангах, өрсөлдөх чадвар бүхий олон тулгуурт эдийн засгийг бий болгох нь эдийн засгийн бодлогын тэргүүлэх зорилт болно хэмээн тодорхойлсон. Гэвч улс төрийн албан тушаалтнууд ашигт малтмалын наймаа, төсвийн хөрөнгөөр хийгдэх хайгуулын тендэрүүдийг өөрсдөд ашигтай байдлаар зохицуулж нөөц баялаг ихтэй улс орны хувьд түүхий эдийн хавсарга, гадаад дотоодын улс төр бизнесийн ашиг сонирхлын сөргөлдөөний талбар болох эрсдэлтэй байдалыг бий болгосоор байна. Байгалийн баялагийг эзэмшиж буй улсын төрийн бодлого, төрийн ноён нуруу баялагаа баялаг болгох уу? хараал болгох уу? гэсэн сонголтод ихээхэн нөлөөлдөг байна. /Монгол улсын стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордуудын зургыг Зураг №1-ээс харна уу./

Зураг №1. Монгол улсын стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордууд

Эх сурвалж: <https://www.google.mn>

Монголд нийт 4 лиценз эзэмшдэг Канадын “Энтри Голд” компани Монголын Оюутолгойн ордын баруун болон зүүн хэсэгт нээсэн алтны ордынхоо график дүрслэлийг дэлхий дахинаа зарлаж хөрөнгө оруулалт татаж эхэлжээ. “Энтри гоулд” компани уг ордын нөөцийг Японы арлыг алтаар гурван удаа бүрхэхүйц хэмээн тодотгоод байна³. Монгол Улсад олон жил уул уурхайн салбарт үйл ажиллагаагаа явуулж байгаа ба эдгээр компаниудын түүхийг судлахад олборлолт хийж байсан улсдаа баялагийн хараал ба ерөөлийн аль алийг нь авч ирсэн байна.

Монгол улсын хувьд хичнээн их байгалийн баялагтаа атлаа иргэд нь ядуу буурай амьдарч байгаагийн гол шалтгаан бол ашигт малтмалын лицензийн наймааг улс төрийн намуудын цөөн хэдэн олигархичууд хийж сонгуулийн жил бүр иргэдэд хуурамч амлалт өгч луйвардагт байгаа юм. Үүний нэг илрэл бол НҮБ-аас жил бүр дэлхийн улс орнуудыг аз жаргалаар нь эрэмблэсэн жагсаалт гаргадаг. Тус жагсаалтын “2016 оны аз жаргалын индекс”-т манай улс дэлхийн 157 орноос 101 дүгээр байрт орсон байна. Энэ нь бид хичнээн их байгалийн баялагтай, цөөн хүн амтай боловч улс төр, төр засагтаа итгэх ард түмний итгэл суларсан, байгалийн баялагийг ард түмэн хүртэхгүй байна.

Зураг №2

92	 Pakistan	5.132	
93	 Lebanon	5.129	
94	 Portugal	5.123	
95	 Macedonia	5.121	
96	 Vietnam	5.061	
97	Somalland region	5.057	
98	 Tunisia	5.045	
99	 Greece	5.033	
100	 Tajikistan	4.996	
101	 Mongolia	4.907	
102	 Laos	4.876	
103	 Nigeria	4.875	
104	 Honduras	4.871	
105	 Iran	4.813	
106	 Zambia	4.795	
107	 Nepal	4.793	
108	Palestinian Territories	4.754	
109	 Albania	4.655	
110	 Bangladesh	4.643	
111	 Sierra Leone	4.635	

Эх сурвалж: <http://undesten.mn>

Монголын улс төрийн эдийн засгийн харилцан хамааралын байдал, ард түмний дуу хоолой, ашиг сонирхол энэ чиглэлийн төрийн бодлогод тусгагдаж байгаа байдал зэргийг тунгаан үзвэл үнэхээр ардчилал гажуудалд орсон, үүнийг засах хойшлуулашгүй шаардлага байгааг харуулж байна.

ДҮГНЭЛТ

Байгалийн баялаг, байгаль орчны асуудал нь нийт иргэдийн хувьд нэн тэргүүнд тавигдаж байгаа бөгөөд энэ нь нүүдэлчин уламжлал, өвөг дээдсээс уламжлан ирсэн эх байгалиа тэр чигээр нь хадгалан хойч үедээ үлдээх гэсэн үндсэн гол үнэт зүйл, язгуур соёлтой салшгүй холбоотой. Нөгөө талаар ардчилалд шилжсэнээс хойш хараа хяналтгүй олгосон уул уурхайн ашиглалтын лиценз зөвшөөрөл, хариуцлагагүй төр, уул уурхайгаас үүдсэн их хэмжээний газар нутгийн хөрсний бохирдол, бэлчээргүйдэл, гол горхи, булаг шанд, усны хомсдол зэрэг бий болж экологи болон нийгмийн тэнцвэрт байдал их хэмжээгээр алдагдсанг илтгэж байна.

Монгол орон байгалийн нөөц ихтэй жижиг улсын хувьд бүс нутгийн геостратегийн ашиг сонирхлын солбилцол болж, түүхий эдийн хавсарга, гадаад, дотоодын улс төр, бизнесийн ашиг сонирхлын сөргөлдөөний талбар болох эрсдэл үүсээд байна. Байгалийн баялагаас үүдэлтэй зөрчил, сөргөлдөөний гол эх сурвалж нь үндсэндээ баялгийн шударга бус хувиарлалт байдаг бөгөөд гадаадын хөрөнгө оруулалтыг хэт дэмжин ард иргэдийнхээ амьдралыг доройтуулах нь зөрчил үүсэх нөхцөл болдог байна. Монгол Улс бүс нутгийн геостратегийн ашиг сонирхлын солбилцол болж, түүхий эдийн хавсарга, гадаад, дотоодын улс төр, бизнесийн ашиг сонирхлын сөргөлдөөний талбар болох эрсдэлтэй.

³ Оюутолгойгоос хэд дахин том орд Монголоос нээснээ зарлалаа. <http://www.inet.mn/>

НОМ ЗҮЙ

1. “Адагт үлдсэн тэрбум” П.Коллиер, УБ., 2009 он
2. МУИС, Бизнесийн их сургууль “Уул уурхай түшиглэсэн эдийн засаг дах макро эдийн засгийн удирдлага ба бизнесийн хөгжил” ОУЭШХИЭ. УБ., 2014 он
3. “Монголын хүн амын сэтгүүл”. УБ., 2013 №22 \390\
4. Байгалийн баялагийг ашиглахад үндэсний аюулгүй байдлыг тооцох нь., <http://tsagtur.mn/>
5. Д.Содном “Монгол улсын ашигт малтмалын ордыг үр ашигтай ашиглах асуудалд”сэдэвт судалгаа тайлан <http://blog.amarjargal.org>
6. Хөгжил ба байгалийн баялаг. Нээлттэй нийгэм форум, <http://www.forum.mn>
7. Ц.Даваадорж, Р.Анарбаяр “Эрдэс баялагаас үүдэлтэй зөрчлийн тухайд” МУТСНХ, Монголын улс төр асуудал, эрэл шийдэл. №2 УБ., 2011
8. Д.Мягмарсүрэн “Улс төрд баялгийн үзүүлэх нөлөөлөл ба Монгол улс” <http://www.ulstor.com>
9. “Хулгайчгүй Монгол хөдөлгөөн” МЗХ-ны сонин / <http://www.myf.mn/>
10. “Таван толгой” дахь бидний өмч, өмч биш өр болсон нь <http://sonin.mn/news/politics-economy/11334>
11. <https://www.google.mn>
12. Оуютолгойгоос хэд дахин том орд Монголоос нээнээ зарлалаа. <http://www.inet.mn/>
13. “Монгол Улс аз жаргалгүй орон болсоор байна” <http://undesten.mn/index.php>

